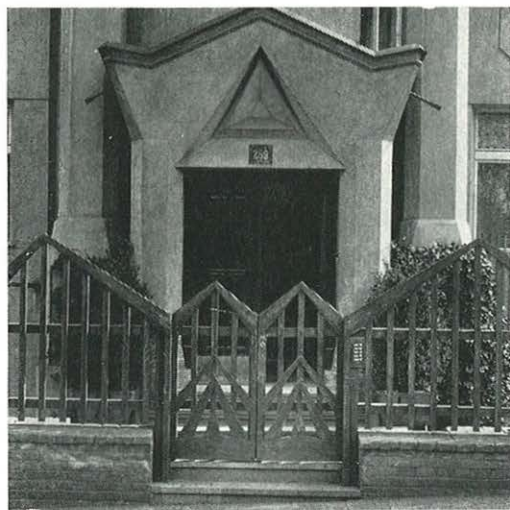

JOSEF PECHAR

Architektura 20. století a problémy její památkové ochrany

*Portál kubistického
obytného domu na Hradčanech —
arch. Josef Gočár, 1911—1912
(snímek Štencův archiv)*

Souvislost architektury dvacátého století s významem kulturní památky a v důsledku toho také s potřebou její náležité památkové ochrany je v obecném vědomí doposud málo zažitá a v samotné teorii a praxi památkové péče je problémem teprve nedávno řešeným. Zkoumáme-li příčiny toho, proč přes všeobecný výklad pojmu kulturní památka není tato architektura za ni obecně považována a proč i zájmy památkové péče až do zcela nedávné doby byly soustředěny jen k architektuře minulých století, je na prvním místě nutno uvést dodnes rozšířený názor, že historická hodnota moderní architektury 20. století dosud nenastoupila, neboť je stále pojímána do časového rámce současnosti, jinými slovy, že tato architektura není v plné míře historicky cítěna. Je zřejmé, že jde o přežívající názor, podle něhož je památka determinována především faktorem svého stáří. K tomu přispívá především obecně trvající a nezměnná funkce této architektury, dodnes užívané konstrukční systémy a materiály, v neposlední řadě pak základní východiska a způsoby jejího prostorového a formového utváření.

Nelze zastít, že každá doba se z hlediska hodnocení, chápání a uchování kulturních hodnot nejobtížněji vyrovnává právě se svou bezprostřední minulostí. Nejobtížněji hledá objektivní vztah k údobím a jevům jí bezprostředně předcházejícím a v tom také spočívá jeden z hlavních, ne-li základní problém ve vztahu památkové péče k architektuře dvacátého století. Italský historik Bruno Zevi uvedený problém výstižně charakterizoval tím, že teprve až budeme schopni uplatňovat též kritéria na soudobé stavby i na ty, které byly vybudovány před staletími, budeme moci říci, že nová kultura se na své cestě dostala o krok kupředu. To zajisté platí jak v obecnosti, tak i vzhledem

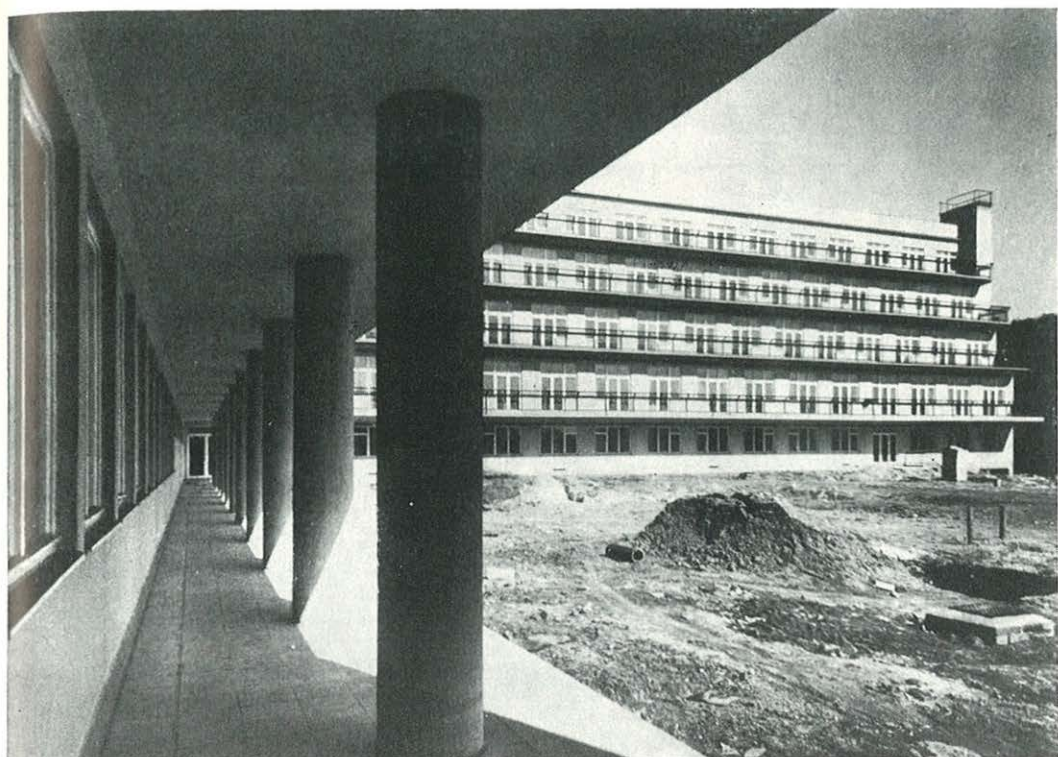
Kostel sv. Václava ve Vršovcích — arch. Josef Gočár, 1928—1930 (reprodukce D. Uldrychová)

Švermův most — arch. J. Koralevskij, Vl. Hofman, O. Širc, 1951 (snímek Z. Helfert)

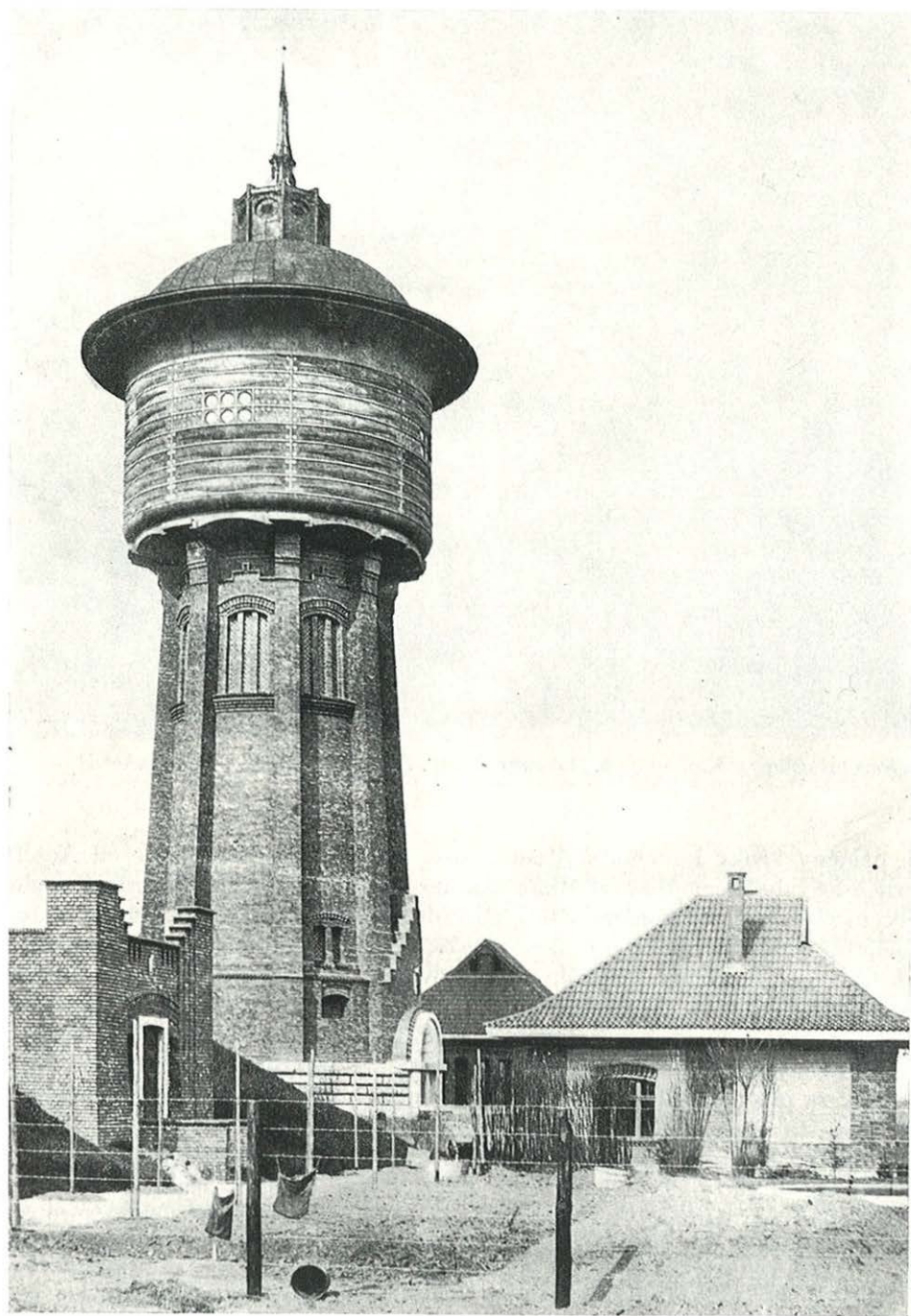
k vývoji názorů v samé památkové péči. Chceme-li proto hovořit o problematice památek moderní architektury, znamená to hledat co nejobektivnější vztah dneška k době z hlediska historického zcela nedávné a z toho také vyvozovat teoretické zásady a metodické postupy. Je to o to těžší, že hranice mezi minulostí a přítomností je stále hledána, i když jsme svědky četných pokusů o její vymezení. Dochází k nim zpravidla z přirozené nutnosti hledat vztah současnosti k celému dosavadnímu dějinnému vývoji, což je i vlastním smyslem památkové péče, která svou činností pak tento vztah konkrétně realizuje.

Spojení památkových zájmů s architekturou dvacátého století a snahu prosadit takovéto její chápání i v širší veřejnosti lze ve světovém měřítku zřetelněji sledovat až v posledních deseti letech. Do této doby spadá vyhlášení Wrightovy vily Robie House v Chicagu za národní kulturní památku, vzniká mezinárodní akce za záchranu Le Corbusierovy vily Savoy v Poissy a množí se snahy o ochranu i rekonstrukci dalších architektonických děl, k nimž náleží například stavby Adolfa Loose, Miese van der Rohe, sovětských konstruktivistů nebo Bauhausu. Také v Československu dochází v tomto období k prosazování památkové ochrany moderní architektury našeho století. Byly

Sociální a zdravotní ústavy v Krči — arch. Bohumír Kozák, 1938 (reprodukce D. Uldrychová)

například učiněny kroky ke vhodnějšímu využití a obnově pražské vily od Adolfa Loose a brněnské vily Tugendhat od Miese van der Rohe, které byly v zahraničí sledovány s velkým zájmem. Připomeňme v této souvislosti i prvou celostátní vědeckou konferenci o ochraně památek moderní funkcionalistické architektury v Brně, její teoretický přínos k řešení problematice a detailně vypracované návrhy na restituci zmíněné vily Tugendhat. Nelze nechat bez povšimnutí ani to, že mezi soudobými úpravami staveb z první poloviny dvacátého století lze již dnes nalézt příklady jak vhodného uplatnění památkových hledisek, tak i vlastního pochopení této architektury. Již počátkem šedesátých let byly za přispění odborných komisí Svazu architektů vypracovány první soupisy vybraných staveb z konce 19. a 20. stol. v Československu. Jejich první návrh zahrnoval význačné stavby a urbanistické celky, které pro svou dokumentární a uměleckou hodnotu zasluhují zvláštní péči. Tyto návrhy pak doplnily celostátní seznam nemovitých kulturních památek, neboť za památky byla do nedávné doby skoro výhradně považována stavební díla náležející nejvýše do druhé poloviny minulého století. Výběr a sestavení definitivního návrhu architektonických památek 19. a 20. stol. umožnila též mnohaletá intenzivní badatelská činnost rozvíjená především na vysoko-

Bývalý Stýblův dům na Václavském náměstí — arch. Ludvík Kysela a Jan Jarolím, 1926—1927 (reprodukce D. Uldrychová)

< Vršovická vodárna v Michli — arch. Jan Kotěra, 1906—1907 (reprodukce D. Uldrychová)

školských katedrách teorie a dějin architektury a výzkumných ústavech. Přispěly k tomu též obsáhlé archívy muzeí, shromažďujících doklady o vývoji architektury a stavebnictví tohoto období. Rekapitulace těchto faktů, které přirozeně nevýčerpávají vše, co v této oblasti bylo již vykonáno, dokládá, že památková ochrana architektury 20. stol., která se v současné době posouvá od všeobecné proklamace k řešení prvních konkrétních úkolů, se opírá o obsáhlou dokumentaci a hodnocení prováděné v předchozích desetiletích.

Posunutí hranice zájmů památkové péče, které nastalo v šedesátých letech, přineslo však s sebou nové teoretické problémy, které podobně jako již první zkušenosti ukazují, že v této oblasti zůstává řada nevyřešených otázek. Pokusme se alespoň v obrysech zmínit se o těch, které vyvěrají ze situace dané stavem historiografie architektury dvacátého století, a pak o těch, které přímo souvisí s metodikou památkové ochrany moderní architektury, která v obecné míře své platnosti není dosud stanovena ani jinde ve světě.

K prvnímu problému lze říci, že ještě donedávna trval nedostatek historicko-kritických měřítek moderní architektury, který byl důsledkem jednostranného a častěji přímo odmítavého přístupu historiografie architektury a umění k tomuto období jako celku i k jeho jednotlivým úsekům. Architektura dvacátého století neměla pro tuto tradičně pojímanou historiografii větší význam, neboť rychlý sled jejích vývojových proměn nedovolil, aby nové formy mohly být včas pochopeny, dostatečně zažity a dospěly tak ke stálosti, výrazové jistotě a formální dokonalosti předchozích historických slohů. Zájem historiografie a uměnovědy o architekturu našeho století nastoupil ve světě až sklonkem třicátých let a šířeji se projevil v následujících desetiletích. Obdobně i v Československu vznikly v této době první souhrnné historické práce věnované architektuře uvedeného období. Teprve tehdy se také začaly objevovat cílevědomé pokusy o objektivní historickou analýzu architektury z přelomu 19. a 20. stol. a architekturu pozdější. Nadále však historické zkoumání nemálo ztěžoval fakt, že i relativně nejstálější formové projevy dvacátého století zůstaly ve své slohové podstatě stále neuzavřeny. To přirozeně dodnes znesnadňuje přístupy památkové péče k této architektuře, třebaže to neznamená, že objektivní historické posouzení, z něhož musí památková péče vždy vycházet, je předem vyloučeno všude tam, kde je od zkoumaných jevů malý časový odstup nebo kde jde o ještě neuzavřený vývoj názorů a forem. Tak jako pro historiografii, tak ve vlastní praxi památkové péče je nebezpečné nahradit objektivní zkoumání a znalecký tendenci vůlí aktualizovat jen ty jevy, které se zdají být dnešnímu citění nejbližší a nejvíce srozumitelné. Je proto nutné, aby i přes mohutnou vlnu vracející přítomnost asociativně k počátkům architektury 20. stol., například k secesi či výtvarným odnožím moderny, byly památkové zájmy vedeny respektováním i těch stránek a vývojových souvislostí, které se dnešku zdají být méně závažné.

Podoba architektury 20. stol. jako celku neobyčejně synteticky vyjadřuje svět vyspělé techniky prostoupený romantickými představami a současně předznamenala integraci umění, technické účelnosti a dynamiky moderního života na novém vývojovém stupni. Proto se v ní tak úzce prolínaly zřetel funkční a technické s uměleckými. Je zejména charakteristická intenzitou, s níž všechno nové, vyrůstající z potřeb doby se nakonec nutně staví proti ní, narušuje dobové konvence a vede k neustávajícím sráž-

Pavilón pro školu architektury při Akademii výtvarných umění v Holešovicích — arch. Jan Kotěra a Josef Gočár, 1920 (snímek M. Šonková)

kám tvořivého myšlení s ustálenými názory. To však znamená, že konflikt mezi starým a novým je v architektuře dvacátého století tak vyhrcočený, že v důsledku toho jedno vylučuje druhé. Naopak můžeme v kultuře dvacátého století sledovat trvale silící vědomí vnitřní kontinuity jevů, které postupně nabývá stále zjevnějšího vyjádření. Zjišťujeme, že po necelých padesáti letech se zdánlivě rozporné proměnilo v příklady harmonie a symbiózy, aniž by se uvedené jevy sobě formálně přizpůsobovaly.

Mizí protiklady mezi jednotlivými formami a tvůrčími názory a do popředí stále

zřetelněji vystupuje jejich vnitřní vázanost. Dříve protikladné se jeví jako kontinuální. Do *bov*é projevy, které až donedávna byly jak svými tvůrci, tak i svými kritiky uváděny do vzájemných rozporů, jeví se dnes více jako logické prorůstání forem a teoretických konceptů moderní architektury. Z opačné strany lze však zároveň sledovat, že některé dobové vyhrančené projevy a umělecké jistoty se s odstupem času jeví méně jednoznačné a ztrácejí svou původní monolitnost a jistotu. A tak se architektura dvacátého století objevuje dnes v nových, často nepředpokládaných souvislostech, které jejím tvůrcům a kritikům zůstaly skryty, neboť každý ve svém okolí a své době vnímá nejintenzivněji právě to, co se před jeho očima zjevně mění a vyvíjí. Tohoto lineárního chápání vývoje nejsou zbaveny ani dnešní názory, a zůstává proto latentním nebezpečím jak pro dnes psanou historiografii architektury dvacátého století, tak pro zcela soudobé postupy památkové péče.

Stanovení koncepce památkové ochrany architektury 20. stol. je podmíněno nejen výsledky historického bádání, ale spočívá také na vyřešení nových metodických problémů. Třebaže pojem stavební památky je v Československu pevně zákonně vymezen, zůstává v denní praxi památkové péče, zvláště pak pokud jde o architekturu tohoto období, zatím stanoven jen v základních obrysech a odpovídá zkušenostem a poznatkům při řešení památkových problémů architektury minulých století. Je přirozené, že metodika památkové péče má vycházet nejen z obecně přijatých a praxí ověřených zásad, ale také ze specifičnosti každé z historických etap a dbát i zvláštnosti každého z jednotlivých stavebních děl a jejich souborů. Jakkoliv architektura první poloviny 20. stol. představuje mnohotvárný projev, lze v ní rozeznat rovněž některé společné vlastnosti, které budou mít vliv na způsoby její památkové ochrany. Připomeňme z nich alespoň ty, o nichž se již dnes můžeme právem domnívat, že budou mít vliv na její památkovou ochranu.

Náleží mezi ně především trvající funkční aktuálnost této architektury ve své podstatě se ani dnes neměníci nebo dokonce teprve nyní nabývající na reálnosti, neboť dřívější teoretický koncept i některé stavby přerostly požadavky své doby a staly se hypotézou budoucích životních forem. Účelový smysl této architektury zůstal zpravidla nezměněn, nebo se alespoň v zásadě neodlišuje od původních prostorových a účelových požadavků. Zatímco největším problémem u historicky starších staveb bývá nalezení nejvhodnějšího způsobu jejich současného uplatnění, je pravděpodobné, že u architektury 20. stol. se pozornost soustředí spíše jen k takové regulaci jejího dosavadního využití, které by nenarušovalo původní charakter stavby. K zvláštnostem meziválečné architektury pak zejména náleží to, že již v její samé fyzické podstatě je obsažen předpoklad prostorových a dispozičních změn, které vyvstanou teprve v průběhu jejího užívání. Jde ve skutečnosti o možnost trvalé individualizace a přizpůsobování architektury v její vnitřní struktuře novým životním potřebám. Současně však je pro tuto architekturu příznačné, že se vyvíjí ke stále důslednější funkční specifikaci a to v rozsahu a míře, v níž se tyto principy dosud neuplatňovaly.

Za charakteristickou vlastnost staveb z konce 19. stol. a první poloviny 20. stol., které vyžadují zvláštní pozornosti, lze dále pokládat velkou typologickou šíři, v níž se uplatňuje její slohový projev. Zůstávají-li barokní, renesanční či středověké památkové chráněné stavby i přes své přirozené zakomponování do města či krajiny dílem výji-

Dřevěný domek v areálu letiště Kbely — arch. Josef Gočár (snímek Z. Helfert)

mečným, architektura 20. stol. se svým širokým typologickým rozsahem naopak stala dokumentem standardních životních potřeb. Mnohé z objektů, aniž by reprezentovaly prvořadě architektonické kvality, jsou významné tím, že se staly dokladem vzniku a vývoje nových stavebních druhů nebo konstrukčních systémů. Z tohoto hlediska je žádoucí, aby památková péče věnovala pozornost nejen finálním hodnotám architektury 20. stol., souzeno tradičními uměleckohistorickými hledisky, ale rozpoznala v této architektuře i zárodky forem budoucích.

Z hlediska památkové péče je pro architekturu sledovaného období dále příznačné, že jen výjimečně tvoří ucelené urbanistické soubory. Jde více o díla jednotlivá, která přesto, že jsou zpravidla včleňována do urbanistické struktury stávajících měst a krajiny, se nedostávají do zásadního rozporu s novými urbanistickými nebo stavebními záměry, neboť jsou ve své většině součástí novodobých částí měst a sídlišť. V důsledku toho se nemění ani původní smysl této architektury v jejích širších prostorových a funkčních vztazích. Pokud jde o architektonicky ucelené soubory, pak předmětem památkového zájmu, podobně jako starších historických celků, by měl být rovněž celkový prostorový koncept a princip situačního rozvržení. Památkovou hodnotu v sobě

však chovají i ty celky, které sice nemají vždy prvořadou dokumentární cenu, ale uchovávají historicky specifické prostředí.

K výčtu problémů, před jejichž řešením se dnes ocitá památková péče, patří také skutečnost, že architektura 20. stol. bývá relativně nejméně dotčena jinými slohovými zásahy. Dochovává se buď ve funkčně adaptované podobě, nebo téměř intaktní ve svém původním slohovém výrazu, detailu a materiálech, mnohdy i s plánovou dokumentací, z níž lze číst původní záměry autora. Nemálo významným faktem je, že mnozí tvůrci této architektury žijí a mohou se tak stát účinnými pomocníky při úpravách i památkové ochraně těchto staveb.

Vyjma naznačených problémů, které vyvstávají při utváření koncepce památkové péče a ochrany architektury 20. stol., je potřebné, aby pozornost věnovaná této architektuře nesetrvávala jen u vyčerpávajícího výčtu děl, které se staly předmětem památkového zájmu, ale aby již jejich výběrem a strukturou byl dán názor na hodnoty a význam, které tato architektura představuje jak v lokálním, tak i v mezinárodním měřítku. Tomu by přispělo i širší pojetí architektury jako vrcholného a syntetizujícího slohového projevu v tvorbě celého prostředí, kterým by nemělo být dílo samo o sobě, ale také jeho vztahy k celku a naopak. Nejde proto dnes jen o pasívní ochranu památek existujícím zákonem, ale o její další vývoj a specifikaci i vzhledem k architektuře 20. stol. a o to, aby každý návrh a názor památkové péče mohl být provázen fundovanými podklady a hodnocením a mohl tak odpovídat na otázku hodnoty každého architektonického díla vždy v celé jeho úplnosti a významu.